

О. С. КОЧИНА

*Кочина Александра Сергіївна, асистент
кафедри цивільного та господарського
права Науково-навчального інституту
права та соціальних технологій
Чернігівського національного
технологічного університету*

ПРОБЛЕМИ ПРЕЗУМПЦІЇ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Науковцями вже не раз було відмічене про новизну інституту моральної шкоди. Адже за часів СРСР не дивлячись на доводи науковців, які відстоювали необхідність та доцільність відшкодування моральний шкоди, більшість стверджувала, що ця ідея за своєю сутністю є буржуазною і тому є чужою для радянської правосвідомості. І лише зі здобуттям Україною незалежності шляхом внесення змін та доповнень до Цивільного кодексу (далі - ЦК) УРСР 1963 р. було закріплено такий спосіб захисту цивільних прав та інтересів як відшкодування моральної шкоди. І тепер перед нашою державою стоїть важлива задача забезпечити належний механізм реалізації права кожної особи, якій була завдана моральна шкода, на її компенсацію.

Проте зазначене право виникає не у всіх випадках, коли особа зазнає моральних страждань, а лише при наявності передбачених законом умов виникнення відповідальності за заподіяння моральної шкоди. За загальним правилом відповідно до ч. 1 ст. 1167 ЦК України¹ зобов'язання компенсувати моральну шкоду виникає при сукупності наступних умов: наявність моральної шкоди; протиправна поведінка заподіювача; причинний зв'язок між

протиправною поведінкою заподіювача і такою шкодою; вина заподіювача шкоди.

Отже, однією з умов виникнення відповідальності за спричинення моральної шкоди являється безпосередня наявність моральної шкоди. Дослідження цієї умови і є метою даної статті.

Нагадаємо, що під моральною шкодою необхідно розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб, під якими необхідно розуміти будь-які погіршення, що відбулися з особою, порівнюючи з її попереднім станом, який існував до моменту порушення її прав чи законних інтересів.

Ч. 1 ст. 1167 ЦК передбачено, що відшкодуванню підлягає моральна шкода завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю. Виникає запитання: чи будь-які неправомірні діяння спричиняють моральну шкоду?

В цивілістичній літературі немає однозначної відповіді на це запитання. Одні науковці вважають, що моральні страждання є наслідком будь-якого порушення права особи, тому доводити факт заподіяння моральної шкоди не потрібно. У зв'язку з цим на законодавчому рівні доцільно закріпити «презумпцію моральної шкоди». О. М. Ерделевський одним із перших сформулював зміст даного принципу, який полягає в наступному: «будь-яка фізична особа, у відношенні якої вчинено неправомірне діяння (дія чи бездіяльність), визнається такою, що зазнала моральної шкоди, якщо заподіювач такої шкоди не доведе зворотне»². К. І. Голубєв та С. В. Наріжний також вважають, що норма, яка закріплює презумпцію моральної шкоди повинна бути частиною законодавства. Іншими словами, у разі вчинення будь-яких неправомірних дій відносно громадянина він повинен визнаватися таким, що зазнав моральну шкоду³.

Вітчизняна науковець З. В. Ромовська також підтримує зазначену вище позицію. Вона стверджує, що моральна шкода має розглядатися постійним супутником кожної протиправної поведінки щодо фізичної особи, тому факт

заподіяння моральної шкоди не потребує доведення: він є очевидним, як тільки буде доведено вчинення протиправної поведінки⁴.

Серед прихильників презумпції моральної шкоди знаходимо і молодих цивілістів. Так, Д. І. Толкачов зазначає, що у ст. 23 ЦК однозначно встановлено: «Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Тому наявність факту правопорушення у здорової людини обов'язково буде пов'язано з моральною шкодою, оскільки саме поняття «порушення права», виходячи із його правової кваліфікації, свідчить про те, що людина вважає себе такою, що її право порушене. У зв'язку з цим, на його думку, можна і потрібно припускати, що будь-яке правопорушення призводить до заподіяння моральної шкоди фізичній особі, тому залишається лише довести розмір такої шкоди⁵.

Між тим, ідея визнання презумпції моральної шкоди має чимало противників. Так, на думку О. І. Сліпченко, положення про те, що моральна шкода має розглядатися постійним супутником кожної протиправної поведінки щодо фізичної особи є спірним. Встановлення такої доказової презумпції в будь-яких випадках спричинить ситуацію, коли у всіх позовах, які подаються до суду, буде подаватися ще й вимога про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, і при цьому позивач не буде себе обтяжувати збиранням будь-яких доказів в обґрунтування своїх вимог про наявність моральної шкоди. Відшкодування моральної шкоди стане на зразок додаткового покарання за вчинення будь-якого правопорушення⁶.

О. І. Клочков взагалі вважає, що твердження на користь презумпції моральної шкоди надмірно категоричні і суперечать одному з принципів цивільного процесу - позивач має доводити обґрунтованість своїх вимог. Крім цього, метою законодавства в сфері цивільного процесу є забезпечення з'ясування істини по справі, а не полегшення роботи суддів⁷.

В. І. Манукян⁸, Р. О. Стефанчук⁹, С. І. Шимон¹⁰ підтримують позицію з цього питання, викладену в чинному законодавстві, аналіз якого дає підставу зробити висновок, що презумпція наявності моральної шкоди ним не

передбачена. Загальне правило про розподіл тягаря доказування, встановлене ст. 60 Цивільного процесуального кодексу України¹¹, яка передбачає, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. І з цієї точки зору потерпілий повинен довести факт спричинення йому моральної шкоди, щоб суд вирішив питання про відшкодування на його користь.

Судова практика свідчить про аналогічне. Відповідно до абз. 2 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4¹² суд, зокрема, повинен з'ясувати, чим підтверджується факт заподіяння позивачеві моральних чи фізичних страждань або втрат немайнового характеру, за яких обставин чи якими діями (бездіяльністю) вони заподіяні, в якій грошовій сумі чи в якій матеріальній формі позивач оцінює заподіяну йому шкоду та з чого він при цьому виходить, а також інші обставини, що мають значення для вирішення спору. А згідно з п. 17 цієї ж Постанови суддя повинен витребувати від позивача подання доказів про завдану моральну шкоду.

Проте незважаючи на таке негативне ставлення до загальної презумпції наявності моральної шкоди, Р. О. Стефанчук не заперечує можливості введення презумпції щодо окремих випадків заподіяння моральної шкоди, зокрема, коли протиправною поведінкою особи чи іншого учасника цивільних правовідносин заподіюється шкода життю, здоров'ю, честі, гідності, недоторканості чи безпеці фізичної особи¹³. П. В. Паліюк також вбачає можливим поширення презумпції на деякі правопорушення, зокрема такі, які порушують честь, гідність та ділову репутацію особи, а також при відшкодуванні шкоди, завданій громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду¹⁴.

Вбачаємо, що такий вибірковий підхід не є справедливим. Адже важко собі уявити правопорушення, яким би не було завдано моральної шкоди: будь

то злочинне діяння, проступок чи цивільно-правове порушення. Є правопорушення, при вчиненні якого виникнення моральної шкоди є очевидним (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень), а є такі, наявність немайнових втрат від яких треба доводити (наприклад, плагіат наукової статті, порушення права на ім'я тощо). Доводячи факт наявності моральної шкоди потерпілий, насамперед, зазначає, в чому полягає ця шкода, які втрати немайнового характеру він поніс внаслідок моральних чи фізичних страждань, а це в свою чергу впливає на розмір її компенсації. Отже, на нашу думку, така умова виникнення зобов'язання з компенсації моральної шкоди як її наявність, є необхідною і такою, що має бути доведена.

Здебільшого судова практика підтверджує зроблені нами висновки. Так, суддя Оболонського районного суду м. Києва, приймаючи рішення по справі 756/15405/13-ц, однією з вимог якої було відшкодування моральної шкоди за порушення немайнових авторських прав позивача, задовольнив її, спираючись на те, що діяльністю відповідача автору спричинено зниження творчого натхнення і ділової репутації, погіршення стосунків з близьким оточенням¹⁵.

В рішенні Ленінського районного суду міста Севастополя від 16 травня 2012 року за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання авторського права, стягнення компенсації за порушення авторських прав та моральної шкоди зазначено, що розглядаючи заявлені позивачем вимоги про стягнення на його користь моральної шкоди з відповідачки згідно до вимог ст. 1167 ЦК України суд прийшов до висновку про необґрунтованість цих вимог, оскільки позивачем не доведено спричинення йому шкоди внаслідок винних дій відповідачки, не зазначено та не доведено в чому саме полягає моральна шкода, якими діями вона завдана, не зазначено які страждання переніс позивач та які доводи він наводить в обґрунтування спричинення йому моральної шкоди¹⁶.

Отже, можна побачити, що в обох рішеннях від позивачів вимагалось доведення, в чому саме полягали моральні страждання, спричинені порушенням їх авторських прав, і до яких немайнових втрат вони призвели.

Проте трапляються і такі рішення, де судді вважають достатнім доведення факту вчинення правопорушення для того, щоб компенсація за моральну шкоду була присуджена, тобто застосовують принцип «презумпції моральної шкоди». Як приклад можемо навести рішення Печерського районного суду м. Києва по справі № 757/1460/13-ц, в якому встановлено, що неправомірне розповсюдження відповідачем художнього фільму «ІНФОРМАЦІЯ_1» є способом порушення особистого немайнового права позивача, при якому сама по собі наявність екземплярів художнього фільму «ІНФОРМАЦІЯ_1» завдає позивачеві моральної шкоди. З урахуванням встановлених судом порушень особистих немайнових прав позивача, що призвели до моральних страждань, було прийнято рішення про стягнення з відповідача на користь ОСОБА_1 суму відшкодування моральної шкоди в розмірі 25 000 грн¹⁷.

На нашу думку, дане рішення в зазначеній частині є необґрунтованим, адже позивачем не було доведено, чим підтверджується факт заподіяння моральних страждань, до яких втрат немайнового характеру вони призвели. Тільки за наявності доказів про завдану моральну шкоду суддя мав би присудити компенсацію за її заподіяння, тим більше в такому великому розмірі.

Таким чином, право на компенсацію моральної шкоди виникає не автоматично при вчиненні заподіювачем шкоди будь-яких неправомірних діянь, а за умови доведення потерпілим, в чому саме полягають моральні страждання і які втрати немайнового характеру вони спричинили.

¹ Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року, № 435-IV (з под. змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 40-44. - Ст. 35.

² Эрделевский А. М. Моральный вред и компенсация за страдания. Научно-практическое пособие. М.: Издательство БЕК, 1998. - С. 16.

³ Голубев К. И., Нарижный С. В. Компенсация морального вреда как способ защиты неимущественных благ личности. 2-е изд., доп. - СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. – С. 101.

⁴ Ромовська З. В. Спирні питання відшкодування моральної шкоди / З. В. Ромовська // Вісник Верховного суду України. – 2005. - № 5 (57). – С. 42-43.

⁵ Толкачов Д. І. Діяльність адвоката у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: матеріальні та процесуальні аспекти / Д. І. Толкачов // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6). – С. 113.

⁶ Сліпченко О. І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сліпченко Олександр Іванович. - Х., 2010. – С. 14.

⁷ Ключков А. И. Компенсация морального вреда как мера гражданско-правовой ответственности: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Александр Владимирович Ключков. - Волгоград, 2004. – С. 63.

⁸ Манукян В. И. Моральный вред: право, практика, опыт. – К.: Истина, 2008. – С. 45.

⁹ Стефанчук Р. О. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав: проблеми та шляхи вирішення / Р. О. Стефанчук // Університетські наукові записки. - 2007. - № 1(21). - С. 71.

¹⁰ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 4-те вид., перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – Т. II. – С. 847.

¹¹ Цивільно-процесуальний кодекс України, прийнятий 18 березня 2004 року, № 1618-IV (з под. змінами і доп.) // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 40-41, 42. – Ст. 492.

¹² Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 (з под. змінами і доп.) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.

¹³ Стефанчук Р. О. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав: проблеми та шляхи вирішення / Р. О. Стефанчук // Університетські наукові записки. - 2007. - № 1(21). - С. 71-72.

¹⁴ Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда. Монография. Издание второе, исправленное и дополненное. - К.: Право, 2000. - С. 76.

¹⁵ Рішення Оболонського районного суду м. Києва у справі № 756/15405/13-ц від 25 березня 2014 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/38039004>.

¹⁶ Рішення Ленінського районного суду міста Севастополя у справі № 2-4232/11 від 16 травня 2012 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24316321>.

¹⁷ Рішення Печерського районного суду м. Києва по справі № 757/1460/13-ц від 23 квітня 2013 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31003057>.

Резюме

Кочина О. С. Проблеми презумпції моральної шкоди в цивільному праві України

Стаття присвячена дослідженню однієї з умов виникнення відповідальності за заподіяння моральної шкоди, а саме безпосередньої наявності моральної шкоди. В роботі розглядається сутність принципу «презумпції моральної шкоди», який полягає в наступному: особа, щодо якої вчинено будь-яке неправомірне діяння, визнається такою, що зазнала моральної шкоди. Аналізуються доводи науковців, які виступають прихильниками закріплення презумпції заподіяння моральної шкоди на законодавчому рівні, а також позиція тих, хто висловлює негативне ставлення до загальної презумпції наявності моральної шкоди. Здійснюється аналіз судової практики з цього питання. В результаті проведеного дослідження автор приходить до висновку, що право на компенсацію моральної шкоди

виникає не автоматично при вчиненні заподіювачем шкоди неправомірного діяння, а за умови доведення потерпілим, в чому саме полягають моральні страждання і які втрати немайнового характеру вони спричинили.

Ключові слова: моральна шкода, заподіяння моральної шкоди, презумпція моральної шкоди, компенсація моральної шкоди, умова відповідальності.

Кочина А. С. Проблемы презумпции морального вреда в гражданском праве Украины.

Статья посвящена исследованию одного из условий возникновения ответственности за причинение морального вреда, а именно непосредственного наличия морального вреда. В работе рассматривается сущность принципа «презумпции морального вреда», который заключается в следующем: лицо, в отношении которого совершено любое неправомерное деяние, признается подвергшимся моральным страданиям. Анализируются доводы ученых, выступающих сторонниками закрепления презумпции причинения морального вреда на законодательном уровне, а также позиция тех, кто выражает негативное отношение к общей презумпции наличия морального вреда. Осуществляется анализ судебной практики по данному вопросу. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу, что право на компенсацию морального вреда возникает не автоматически при совершении причинителем вреда неправомерного деяния, а при условии доказательства пострадавшим, в чем именно заключаются моральные страдания и какие потери неимущественного характера они вызвали.

Ключевые слова: моральный вред, причинение морального вреда, презумпция морального вреда, компенсация морального вреда, условие ответственности.

Kochyna A. Presumption problems of moral damages in civil law of Ukraine.

The article investigates one of the conditions of liability for causing moral damage, especially the immediate availability of non-pecuniary damage. We consider the essence of the principle "presumption of moral damage", which is as follows: the person against whom committed any illegal act recognized as having suffered pecuniary damage. Analyzed the arguments of scientists who are the supporters of securing causing moral presumption in law, and the position of those who expressed a negative attitude to the general presumption of availability of non-pecuniary damage. Analyzed jurisprudence on this issue. The author concludes that the right to compensation for moral damage does not occur automatically in the commission of unlawful acts tortfeasor and the victim provided proof, which exactly is the moral suffering and loss they caused non-property.

Keywords: moral damages, causing the moral damages, the presumption of moral damage, compensation for moral damage, the condition of responsibility.